

de toeloop naar de theologiestudie gestimuleerd. De afschaffing van de collegegeldvrijstelling in eind 1836, de voor alle faculteiten geldende beperking van beurzen in hetzelfde jaar, en de volledige afschaffing ervan in 1843, zullen eveneens hun uitwerking niet hebben gemist.¹⁴ Toch verklaart de financiële prikkel mijns inziens niet alles. Opmerkelijk is dat van de 621 hervormde theologanten die men per 1 mei 1829 – dus ruim negen jaar na de genoemde maatregelen – telde, er slechts 190, dus nog geen derde deel, in een pastorie geboren waren, en dit terwijl toch voor hen de studie het goedkoopst was.¹⁵ Opvallend is verder dat de snelle stijging van theologische studenten en dito kandidaten niet slechts samenvalt met een studentenaanwas aan *alle* (dus ook de niet-theologische) Nederlandse faculteiten in de jaren kort voor 1830, maar tevens een vergelijkbare ontwikkeling in theologisch Duitsland naast zich heeft gehad.¹⁶ Mogelijk moeten we daarom bij de plotselinge aanwas van kandidaten ook denken aan de invloed van de, deels nationaal gekleurde, protestantse opwekkingsbeweging die in de jaren twintig op gang kwam en in het daaropvolgende decennium de bewegingen van het Réveil, de Groninger richting en de Afscheiding ten gevolge had.¹⁷ De borstelmakerszoon J.F. Kuijper, bekend als vader van Abraham Kuiper, zou dan tevens kunnen gelden als type van zo'n 'opgewekte' aspirant-theoloog uit die jaren. Als 22-jarige slaagde hij er, na eerdere afwijzing door een bepaalde predikant en later door de regering, dankzij steun van particulieren, alsnog in, om zonder enige overheidsbeurs theologie te gaan studeren en vervolgens in 1828 een eigen kansel te verwerwen.¹⁸ Een dergelijke interne motivatie zou ook wel eens mede ten grondslag kunnen liggen aan de plotselinge aanwas van nieuwe kandidaten in de jaren 1857-1859. De protestantse gevoelens die zich baan braken in de Aprilbeweging van 1853, nog ondersteund door de herinvoering van (nu uitsluitend voor theologen bestemde) overheidsbeurzen in laatstgenoemd jaar, deden zich aldus ook na enkele jaren nog gevoelen.¹⁹

Eén belangrijke ontwikkeling is niet ingetekend in de grafiek, namelijk de toeneming van de hervormde, en in mindere mate ook lutherse, predikantsplaatsen in deze periode. Tussen 1830 en 1870 werden alleen al in de vier noordelijke provincies 43 nieuwe hervormde kerkgebouwen gesticht, met de daarbij behorende predikantsplaatsen. Daarnaast ontstonden door splitsing van (land)gemeenten die reeds twee of zelfs meer kerkgebouwen tot hun beschikking hadden, of door toewijzing van een extra predikant aan groeiende gemeenten, in dit gebied nóg eens 28 nieuwe predikantsplaatsen. Tussen 1829 en 1872 groeide het totale aantal predikantsplaatsen in de Vaderlandse Kerk – ondanks het verlies van vijftien hervormde plaatsen in België na 1830 – geleidelijk van

geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572 tot 1816, Zoetermeer 1996, 79v.; zie ook de grafiek bij Van Rooden, *Religieuze regimes*, 60. Gemiddeld nam de voorgangster van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerk, in de jaren 1766-1815 jaarlijks 47,3 kandidaten af; in de jaren 1780-1785 bedroeg het gemiddelde 60. Op langere termijn bezien blijkt de receptie van kandidaten vrij constant te zijn geweest: over de periode 1816-1871 gemiddeld 45 per jaar.

¹⁰ Gemiddelde 1816-1871: 50,6; 1816-1827: 42,2. Het geringe aantal geslaagden in 1831 is een gevolg van het feit dat veel theologanten als vrijwilliger aan de Belgische veldtocht deelnamen.

¹¹ 'L. te K.', 'Beantwoording der vraag: of het op den weg van het gouvernement of wel van eenig kerkelijk collegie ligt, om zich het lot der S.S.M. Kandidaten aan te trekken en den overvloed te doen verminderen en ophouden?'; BZ 1836A, 490-495. Van Rooden, *Religieuze regimes*, 54; Bos, *Beroepsontwikkeling*, 156-160 (het suggestieve citaat op 159 dateert echter pas van 1868!).

¹² De academiegeldten bedroegen nu jaarlijks f 200 in plaats van f 50 en dat gedurende maximaal zes jaar; C. Hooijer, *Kerkelijke wetten voor de hervormden in het Koninkrijk der Nederlanden*, Zaltbommel 1846, 353v., m.n. 387, 393v.; Koos Win-